

S tem v zvezi, torej z neke vrste mimetično, realistično poetiko, se je vse do današnjih dni zanimivo in trdovratno ohranil za ustrezen pripovedni postopek izraz: upodabljati/risati/slikati ipd. (Prim. za ta del uvodni odstavek v Kersnikov Mamon s celo parado variant!) Popolnejše oponašanje, odražanje resničnosti se je zdelo likovno, slikarsko; manj neposredno pa govorno, literarno. Govorno lahko izrazimo videz samo posredno, v odjemniku skušamo z zgovornostjo vzpostaviti t. i. eidetično predstavo (psevdočutno, domišljjsko). Slikarski portret opravi to sam za sebe.

Pri marsikaterem slovenskem pisatelju 19. stoletja je potem še najti označevanje krajših pripovedi z »obrazci« (Jurčič: Telečja pečenka; tudi v zapiskih; Tavčar), vendar precej pojemajoče. Pogostnejša je sinonimna »podoba«, »slika«. V vsakem primeru pa gre za kratke prozne, portretne tekste, ki so s svojimi lastnostmi od vse sočasne slovstvene produkcije na Slovenskem najbližji realističnim estetskim konceptom. — Roman je že kot poimenovanje zavajal proč od realizma, in tak je tudi bil — gotovo najtrša obrambna trdnjava zoper oddaljevanje od romantike in poromantike (celo Kersnik je samo Na Žerinjah, ki je najmanj realističen od vseh njegovih daljših tekstov, imenoval roman!); podobno je bilo z »novelo« ali »noveleto«. Tisto, kar je bilo zares posneto po resničnosti, je bilo pač portret/slika/obraz/podoba. Tako so daleč najbolj realistične Tavčarjeve pripovedi obrazi/podobe/slike (poimeovanje okleva), precej podobno pri Kersniku (v Mamonu beremo npr., da imajo za pripovedovalca stari patrimonialni akti samo to vrednost, da iz njih »nariše to drobno sliko« — torej iz njih rekonstruira portret z njimi povezane osebe).

Potemtakem lahko povzamemo, da je »obraz« v slovenski literaturi 19. stoletja posebna etološka književna vrsta, ki je lahko izražena prozno ali verzificirano; utemeljena je na obnašanju, kakršno predvideva in zahteva mimezis, torej je njen učinek poudarjeni objektivizem, realizem, oddaljevanje od subjektivizma vsakršne vrste; ker v veliki meri asociira na likovno slikanje, je »obraz« dogajalno ponavadi precej statičen, neobgat, kar v veliki meri povzroča tudi njegovo kratkost.

Matjaž Kmecl
Filozofska fakulteta v Ljubljani

KAJ OZNAČUJEMO Z IZRAZOM 'VLOŽNICA'

Vložnica je literarnoteoretični strokovni izraz, ki ga slovenski slovstveni zgodovinarji in publicisti razmeroma malo uporabljajo. Najboljši dokaz za to je zadevno gradivo za literarni leksikon na SAZU, ki beleži le nekaj primerov njegove rabe v slovenski periodiki (po večini so pritegnjeni v nadaljnja izvajanja). V literarnozgodovinskih knjigah ga srečamo pogosteje. Kljub temu pa v naše maloštevilne in skromne leksikalne publikacije še ni pridrli in ga zastonj iščemo med njihovimi gesli. Pač pa ga najdemo v Slovenskem pravopisu iz 1962 (SP 1950 ga ne beleži) med izpeljankami iz samostalnika »vloga«, pač v pomenu gledališke vloge, in s pomenskim pojasnilom »pesem, kuplet«. Prvi del tega pojasnila nas prepriča, da gre vsekakor za strokovni izraz s področja poetike in da se nanaša na literarno stvaritev v vezani besedi, drugi del pa nas, če smo izraz vložnica že srečali v strokovni rabi, presenetil, saj razglaša termin kot domači sinonim za kuplet, torej za iz francoščine (couplet) preko nemške rabe izposojeno oznako lahkotne humoristično satirične pesmi v preprostih kiticah z refrenom, prvotno nekako obveznega pevskega vložka v operetah in burkah, v novejšem času tudi samostojne varietske pesemske oblike. Da gre pri tem za nesporazum, priča tolmačenje termina kuplet, ki so ga sestavljavci pravopisa nekoč pravilno razlagali kot »vložek v opereti, spev, napev« (SP 1950, str. 315), v novi redakciji pa to razlago nadomestili s problematično »vložna pesem, lahkotna pesmica (v opereti)«. Termin kuplet bi namreč zaradi funkcije pesemske oblike, ki jo označuje, v operetah in burkah res lahko slovenili kot »(pevski) vložek« ali »vloženo pesem«, ker je prvi izraz izpeljanka in drugi oblika glagola vložiti, ne pa z oznakama »vložnica« ali »vložna pesem« kot izpeljankama iz samostalnika vloga. Kuplet je namreč prav tisti element operete ali burke, ki je najmanj povezan z značajem vloge, ki ga izvaja, in sploh z vsebino gledališkega komada; katera koli arija v opereti je bolj 'vložnica' od kupleta.

V literarnozgodovinskem pisanju sem našel le en primer uporabe izraza vložnica za kuplet, in sicer pri Alfonzu Gspanu, ki je tako označil Zoisove poslovenjene arije v italijanskih operah (Zssl I, Lj. 1956, str. 383; Zssl do 1848, Lj. 1963, str. 134). Toda isti avtor v isti razpravi uporablja izraz vložnica v drugačnem pomenu, ko označuje Vodnikovo pesem Zadovoljni Kranjec za »značajsko vložnico« (Zssl I, str. 418). Gotovo ni hotel s tem uvrstiti Vodnikove pesmi med kuplete, ampak je želel z oznako pokazati na postopek, ko pesnik v prvi osebi ni govoril o svojih navadah in razpoloženjih, marveč si je izbral posrednika, sicer ne konkretnega, vendar tipičnega Kranjca tistega časa. Vodnik je v znani pesmi govoril »v vlogi« zadovoljnega in za vsako koristno opravilo pripravljenega in pripravnega kranjskega kmeta, ukrojenega po idealih razsvetljenske dobe. Gspan je torej v tem primeru uporabil izraz vložnica za obliko lirске pesmi, ki jo nemška literarna teorija označuje s terminom das Rollengedicht ali das Rollenslied. V enakem pomenu so uporabljali izraz vložnica npr. Blaž Tomažević v zvezi z Jenkovimi pesmimi Pri oknu, Lilije, Zadnji večer (JiS 1956/57, str. 344), Lino Legiša za Prešernove pesmi Soldaška (Zssl II, Lj. 1959, str. 104; Zssl do 1848, Lj. 1963, str. 205), Zapuščena in Nezakonska mati (Zssl II, str. 121; Zssl do 1848, str. 214), Jože Pogačnik ob Vodnikovih pesmih Milica miljena in Mile (Zssl II, Mrb. 1969, 193). V takšnem pomenu je vložnico definiral tudi Matjaž Kmecl (Mala literarna teorija, Lj. 1976, str. 165).

Termin vložnica se torej v slovenski literarnozgodovinski publicistiki ne uporablja praviloma v pomenu, ki mu ga pripisuje Slovenski pravopis, marveč kot oznaka za lirsko pesem, v kateri se pesnik ne izraža v svojem imenu, temveč iz neke prevzete 'vloge'. Razpoložljivo gradivo kaže, da je termin v tem pomenu uvedel v slovensko literarno vedo Ivan Pregelj, in sicer najprej v obliki vložna pesem. Zdi pa se, da prav iz napačno razumljenega konteksta njegove rabe termina izvira tudi dvotirnost pomena. V Pregeljevih poučnih kramljanjih Iz poetike naletimo med označevanjem lirskega pesništva tudi na tele stavke: »Stopiva dalje in si oglejva čudovito liriko 'Nezakonske matere'. Pesnik ni mogel doživeti v resnici tragike, ki jo je izlil v tej elementarno lirski pesmi. On je čustvoval, a je čustvoval v vlogi druge osebe. Njegova pesem je torej vložna pesem. Kolika perspektiva najrazličnejših vlog se nam odpre! Vložna pesem je stanovska, družabna, budna, cerkvena, bojna, nacionalna, kuplet itd. Pesnik je v vložni pesmi glasnik čustva, a ne svojega najbolj osebnega.« (Mentor 1919, str. 14.) Ko je Pregelj uvedel termin vložna pesem za posebno posredno držo liričnega izražanja, je torej navedel tudi vsebinsko opredeljene vrste lirskih pesmi, s katerimi se ta drža navadno povezuje, in med njimi kuplet. Ker je prav tega grafično poudaril, je verjetno želel opozoriti, da se prav v njem najpogosteje pojavlja vložna drža. Na podoben način je Pregelj povezal pojma v eseju o Medvedovi dramatik; nekatere pesmi Antona Medveda je označil za »kupletne vložnice« (DiS 1923, str. 119, op. 1), s čimer je gotovo mislil na njihovo lahkotnost v podajanju vsebine in na pevne verzice (epiteton »kupletna) in hkrati na posredno lirsko držo pesnika (oblika »vložnice«). Najboljši dokaz za to, da Pregelj ni pojmovno istovetil izrazov vložnica in kuplet, nudi njegova knjižica Osnovne črte iz književne teorije (Lj. 1936), kjer uvršča »vložne pesmi« med stanovske, kuplete pa med »občanske pesmi« (tam, str. 53).

'Vložnica' je potemtakem ustrezen slovenski izraz samo za nemški termin das Rollengedicht, torej za pesem, v kateri se pesnik sicer izraža v prvi osebi, vendar izpovedujoči se lirski subjekt ni identičen s pesnikom, marveč je fiktiven, pa (navadno v naslovu) označen lik, nekakšna pesnikova 'vloga'.

Starejšega (Pregljevega) termina 'vložna pesem' ne kaže več uporabljati, ker je preveč dobeseden prevod nemškega. Kakšen drugačen domač ali izposojen izraz za nemški das Rollengedicht pa se doslej pri Slovencih ni pojavil. Kuplet je pri nas splošno znan in splošno uporabljan strokovni izraz in ga ne kaže (razen iz zgoj purističnih razlogov) nadomeščati s kakšnim na silo skovanim domačim terminom. Zatorej naj bi izraz 'vložnica' obveljal v slovenski literarni vedi samo v pomenu, v kakršnem se je že doslej najpogosteje pojavljal.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani